

УДК [930+94](477)"1944/1967"

В. М. ВОРОНІН*

НЕРЕАЛІЗОВАНІ НАГОРОДНІ ПРОЕКТИ 40–60-х РОКІВ ХХ ст. КЕРІВНИКІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Досліджено історію unreалізованих у 40–60-х роках ХХ ст. нагородних проектів керівників Радянської України, в тому числі шляхом заснування нових республіканських нагород.

Ключові слова: нагородна система; УРСР; Президія Верховної Ради; нагородні проекти; республіканські нагороди; бойові нагороди; Велика Вітчизняна війна; Почесний Червоний прапор УРСР; Почесна Бойова грамота УРСР; медаль “За звільнення Радянської України”; орден Державного прапора Української РСР; орден Трудової Слави; медаль “За трудові заслуги”.

Під час Великої Вітчизняної війни вперше після 20-х років здійснювалась спроба відновлення власної нагородної системи УРСР. Головна її особливість полягла у тому, що якщо раніше республіканська нагородна система була орієнтована виключно на нагородження за трудові досягнення, то у воєнну пору нагородні проекти зорієнтувались на відзначення бойових заслуг.

Потрібно відзначити ще й такий принциповий момент. Як і раніше, вище партійне керівництво Радянської України намагалося використати підконтрольну нагородну систему для підвищення свого авторитету в республіці, причому згаданий головний мотив висунення нагородної ініціативи (хоча ним і не вичерпувалися мотиви відновлення республіканських нагород) був ще вагомим, ніж у 20-ті роки. Це пояснюється тим, що тоді республіканське партійно-державне керівництво було хоча й не повністю, але все ж таки переважно колективним. Пізніше ситуація кардинально змінилась, і в межах республіки Першому секретарю республіканської компартії належала (звичайно, у межах його повноважень, визначених вищим керівництвом СРСР) майже необмежена влада, чим М. С. Хрущов повною мірою користався.

З огляду на це для М. С. Хрущова існування власної керованої нагородної системи мало значно більше значення, ніж для його попередників. Створенням і активним використанням нагородної системи УРСР М. С. Хрущов отримав би дієвий інструмент для зростання особистої популярності. Тим більше, що від самого початку його нагородні пропозиції були спрямовані саме на масове нагородження, яке незрівнянно перевищувало масштаби попередньої нагородної практики.

---

* *Воронін Віктор Миколайович* – кандидат історичних наук, перший заступник Голови Державної архівної служби України.

М. С. Хрущов вирішив використати зовнішні обставини, які могли б посприяти успішній реалізації його нагородного проекту на початку 1944 року.

Цілком слушно відзначено у класичній праці з історії вітчизняної фалеристики “Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини” щодо обставин, які хотів використати М. С. Хрущов: “Остаточне визволення України стало справою короткого часу... Наприкінці 1942 року Президія Верховної Ради СРСР заснувала низку медалей для масового нагородження учасників оборони ряду міст СРСР... бої на підступах до Ленінграда і Сталінграда ще тривали. Такі випадки заснування нагород на честь якоїсь видатної події ще до її завершення є досить рідкісними в історії світової фалеристики”¹.

Перед наближенням остаточного визволення України М. С. Хрущов намагався повторити те ж саме, але вже на республіканському рівні. При цьому він явно перевищував (як пізніше П. Ю. Шелест в аналогічній ситуації стосовно Л. І. Брежнєва) можливості свого впливу на Й. В. Сталіна, без згоди якого питання не могло бути вирішено за жодних обставин.

Спочатку М. С. Хрущов звернувся до Й. В. Сталіна з листовним проханням дати дозвіл на нагородження частин і підрозділів Червоної Армії орденом Почесного Червоного прапора УРСР та заснування нагороди Почесна Бойова Грамота УРСР. Дати на архівній незасвідченій копії немає, але, безсумнівно, що це березень 1944 року.

Як було зазначено у листі: “ЦК КП(б)У считает своевременным учреждение Президиумом Верховного Совета УССР Почетного Красного знамени УССР для награждения частей и подразделений Красной Армии за освобожденные ими украинских городов от немецко-фашистских оккупантов, а также ввести награждение Почетной Боевой Грамотой УССР бойцов и командиров Красной Армии и партизан...”².

До листа додавався Проект відповідного Указу Президії Верховної Ради УРСР, коротке Положення про орден Почесного Червоного Прапора УРСР і Проект його опису.

Й. В. Сталін не підтримав цю пропозицію, і не викликає сумніву, що це сталося до 25 березня, інакше би М. С. Хрущов, швидше за все, не виступив би з наступною ініціативою, яка була значно важливіша для підняття власного політичного авторитету.

25 березня він направив наступного листа Й. В. Сталіну з проханням дати дозвіл на встановлення спеціальної медалі “За освобождение Украины”. У короткому листі містилося стисле обґрунтування необхідності цього: “Следовало бы учредить специальную медаль “За освобождение Украины” и награждать ею всех участников освобождения Советской Украины от немецких оккупантов”³.

Аналізуючи цю пропозицію, слід звернути увагу на важливий момент. У випадку заснування медалі дана нагорода пов’язувалась би

безпосередньо з ім'ям М. С. Хрущова та сприяла б зростанню його політичного авторитету та популярності серед широких верств населення.

Одночасно за вказівкою М. С. Хрущова були підготовлені Проект Указу Президії Верховної Ради СРСР та постанови ЦК ВКП(б) про заснування медалі та Положення про неї.

При цьому, хоча медаль засновувалась за Указом Президії Верховної Ради СРСР, право нагородження передавалось Президії Верховної Ради УРСР.

Повністю, згідно з проектом Положення, порядок нагородження подавався таким чином: “Награждение производит Президиум Верховного Совета Украинской ССР на основании документов, удостоверяющих фактическое участие в освобождении Советской Украины от немецких захватчиков, выдаваемых командирами частей, начальниками военно-лечебных заведений, командирами и комиссарами партизанских соединений и партизанских отрядов, а также соответствующими областными и городскими советами депутатов трудящихся”⁴.

В усіх проектах документів назва медалі подавалась українською мовою. Так, у проекті постанови ЦК ВКП(б) було сказано: “Удовлетворяет ходатайство Центрального Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины, Президиума Верховного Совета и Совета народных комиссаров Украинской ССР и разрешить Президиуму Верховного Совета Украинской ССР в ознаменование освобождения Советской Украины от немецких захватчиков учредить специальную медаль “За звільнення Радянської України”⁵.

Форсуючи події, ще не дочекавшись рішення Й. В. Сталіна, М. С. Хрущов дав наказ виготовити макет медалі, після чого йому було подано на розгляд три варіанти (в них надпис російською мовою – “За освобождение Советской Украины”). Два із запропонованих варіантів встигли виробити з металу, і вони принципово за оформленням нічим не відрізнялися від вже чинних союзних медалей, про які йшла мова вище.

Однак ці плани залишилися нереалізованими – нагородні проекти М. С. Хрущова не були схвалені Й.В.Сталіним, який намагався стримувати республіканські нагородні ініціативи (тим більше стосовно Червоної Армії).

Наступна спроба розширення нагородної системи УРСР припадає вже на 1967 рік. Як і попередня, вона здійснювалася таємно, без оприлюднення.

У цитованому вище найбільш повному дослідженні з історії української фалеристики було цілком правомірно з цього приводу зазначено: “Матеріалізувалась вона (ідея значного розширення республіканської нагородної системи. – В. В.) без зайвого галасу, обережно і ґрунтовно в кабінетах ЦК Компартії України та Президії Верховної Ради УРСР. Про хід створення нових нагород на той час знало обмежене коло осіб,

і, звісна річ, не могло бути й мови про широке інформування громадськості. Очевидно, керівництво України не було впевнене, що нова нагородна атака увінчається успіхом⁷⁶.

Ініціатива значного розширення нагородної системи Радянської України належала Першому секретарю ЦК КП України П. Ю. Шелесту. При цьому відзначимо, що згадану ініціативу керівника республіки потрібно розглядати в першу чергу в контексті його загального політико-економічного курсу.

У 1967 р. П. Ю. Шелест уважався одним із найбільш впливових членів Політбюро ЦК КПРС. Особливої ваги йому додавали дружні відносини з Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєвим та активна участь в усуненні від влади М. С. Хрущова. Керівник УРСР, відчувачи підтримку Генерального секретаря, почувався цілком впевнено. Весь період його керівництва в республіці характеризується намаганням максимально збільшити обсяг своїх повноважень. І, слід зазначити, що зазвичай це йому вдавалося – втручання Центру у справи УРСР під час правління П. Ю. Шелеста було найменшим за весь радянський період.

Фактично можна казати тільки про два принципових проекти щодо розширення повноважень органів влади УРСР (по суті персонально П. Ю. Шелеста) – з дозволу республіці вести самостійну (без погодження із загальносоюзними структурами) зовнішньоекономічну діяльність та нагородний проект, що передбачав уведення республіканських нагород вищих за статусом, ніж почесні звання (ордени та медалі), які не увінчалися успіхом.

Не викликає сумніву, що розширення нагородної системи було особливо важливим політичним проектом для П. Ю. Шелеста. Враховуючи, що часто нагородна система використовується як важіль політичного підкупу, то введення республіканських орденів і медалей надавало можливість Першому секретарю ЦК КП України повернути до себе республіканську номенклатуру всіх рівнів, а також підсилити за рахунок масових нагороджень свою популярність в республіці.

П. Ю. Шелест вважав, що найбільш слушним часом для здійснення його задумів стане святкування 50-ї річниці Жовтневої революції. Мабуть, розрахунок був на те, що в період обов'язкових святкових індивідуальних та колективних нагороджень його проект матиме більше шансів бути затвердженим.

У зв'язку з цим П. Ю. Шелест на початку травня 1967 р. дав вказівку Голові Президії Верховної Ради УРСР Д. С. Коротченку розробити проект заснування республіканських орденів. Показово, що доручення було дано в усній формі, що свідчило про певну обережність Першого секретаря ЦК КП України у підході до цього питання. Він явно перестраховувався на випадок негативного ставлення ЦК КПРС до цієї пропозиції.

Однак Д. С. Коротченко як апаратник з величезним досвідом у своїй доповідній записці від 3 липня підкреслив, що підготував згадані пропо-

зиції саме за вказівкою П. Ю. Шелеста, як і було сформульовано у його доповідній записці на ім'я Першого секретаря ЦК КП України: “За Вашим дорученням вивчено питання про можливість встановлення в Українській РСР республіканських орденів для нагородження ними як окремих громадян, так і колективів трудящих, що особливо відзначились”⁷⁷.

Далі Д. С. Коротченко виклав коротку історію заснування республіканського ордена Трудового Червоного Прапора та нагородження ним. Показово при цьому, що, як видно з тексту доповідної записки, створена Д. С. Коротченком робоча група зверталась до Центрального архіву Жовтневої революції і встановила кількість нагороджень цим орденом (хоча досить приблизно, бо не всі документи збереглися) – 305 осіб і 7 трудових колективів.

Д. С. Коротченко також надав стислий правовий аналіз проблематики введення республіканських нагород і зробив висновок, що це не суперечить союзному законодавству: “Конституція СРСР, відносячи до компетенції Президії Верховної Ради СРСР заснування загальносоюзних орденів і медалей, не містить обмеження прав союзних республік встановлювати свої нагороди. Можливість мати республіканські нагороди передбачена також і Конституцією Української РСР. Зокрема, в статті 30 Конституції УРСР, яка визначає компетенцію Президії Верховної Ради республіки, зазначено, що вона “присвоює почесні звання Української РСР і удостоює нагород”. Таким чином, заснування республіканських орденів і медалей не суперечило б конституційним положенням”⁷⁸.

Голова Президії Верховної Ради УРСР у записці також обґрунтував політичну доцільність встановлення нових республіканських нагород і саме наведені ним аргументи надалі виступали як головні для ЦК КПРС (фактично особисто для Л.І.Брежнєва): “В сучасних умовах, коли заходи морального стимулювання, поряд з матеріальним заохоченням, набувають все більшого значення в справі успішного здійснення завдань господарського і культурного будівництва та комуністичному вихованні трудящих, було б доцільним встановити в Українській РСР республіканські ордени і медалі”⁷⁹.

Базуючись на правому аналізі та політичній доцільності, Голова Президії Верховної Ради УРСР висунув пропозицію заснувати два республіканські ордени і медаль, а саме:

- орден Державного Прапора Української РСР – найвищої нагороди, якою можна було б нагороджувати як окремих громадян, так і колективи трудящих, що особливо відзначилися;
- орден Трудова Слава і медаль “За трудові заслуги” – для нагородження передовиків виробництва, працівників науки і культури за високі показники в роботі.

Також до доповідної записки були додані проекти постанов ЦК КП України щодо заснування нових республіканських нагород і проект листа до ЦК КПРС.

Про те, що П. Ю. Шелест був налаштований достатньо оптимістично щодо рішення ЦК КПРС, свідчить його наказ негайно почати розроблення Положення про республіканські нагороди та проекту їх зовнішнього вигляду.

Уже в червні було підготовлено Положення про орден Республіки, орден Трудової слави та медаль “За трудові заслуги”. Потрібно відзначити наступний момент – якщо в усіх попередніх нагородних проектах йшлося про орден Державного Прапора, то в Положенні йдеться вже про орден Республіки (інші назви залишилися без змін). Можливо, це свідчить про наміри П. Ю. Шелеста підвищити статус цієї нагороди.

Положення виписано надзвичайно ретельно і за усіма класичними фалеристичними канонами. Єдиним недоліком з точки зору класичної фалеристики та усталеної нагородної практики може вважатися те, що Положення про нагородження не було складено на кожну нагороду окремо, а на всі три разом.

Однак і нагородні ініціативи П. Ю. Шелеста спіткала та ж доля, що й нагородні ініціативи М.С.Хрущова – вони не отримали схвалення вищого керівництва СРСР.

---

¹ Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. Київ, 2004, Книга перша. – С. 446.

² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 784, арк. 32.

³ Там само, арк. 1.

⁴ Там само, арк. 13.

⁵ Там само, арк. 12.

⁶ Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. Київ, 2004, Книга перша. – С. 443.

⁷ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 18, спр. 258, арк. 170.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

Исследовано историю нереализованных наградных проектов в 40–60 годах XX ст. руководителей Советской Украины, в том числе учреждения новых республиканских наград.

Ключевые слова: наградная система; УССР; Президиум Верховного Совета; наградные проекты; республиканские награды; боевые награды; Великая Отечественная война.

There is researched the history of unrealized award projects of 1940–60 years of the 20 century of the leaders of Soviet Ukraine through the development of the new Republic awards.

Key words: the award system; USSR; the Presidium of the Supreme Council; the award projects; the Republic awards; the military awards; The Great Patriotic War; the Honorary Red Flag of USSR; the Honorary Military Diploma of USSR; the medal “For the Liberation of Soviet Ukraine”; the Order of State Flag of USSR; the Order of Labor Glory; the Medal “For the labor achievements”.